

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

DERLEME MAKALE

REVIEW ARTICLE

TANRILARDAN PATRONLARA OTORİTENİN GELİŞİMİ

From Gods to Bosses: The Development of Authority

Tuğçe KARAMANOĞLU*

Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Denizli, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 11.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 14.05.2021

ÖZ

Bu çalışmanın amacı insanlık tarihini inceleme ve anlamlandırma noktasında metafizik düzeyde ve toplumlar nezdinde de bir sosyal gerçeklik olarak tanrı figürü ile modern ve post modern dönemler içerisinde tanrılarınkine benzer bir takipçi kitlesine ve davranış örüntüsüne sahip olduğu düşünülen patron figürüne ilişkin tarihsel bir anlatı sunmaktır. Bu doğrultuda öncelikle Antik Yunan, Nors ve Sümer tanrılarına dair mitolojik anlatılara dayanan bir çerçeve çizilmiş ardından emek ve üretim sürecinin başlangıcına dayanan patronluk olgusuna değinilmiştir. Her iki figür otorite kavramı açısından değerlendirilerek, tanrılar, patronlar ve otoriteyle ilişkisel olan çeşitli literatür bulguları eşliğinde yorumlanmıştır. Sonuç olarak, çalışmanın ortaya çıkış sorunsalı olan "Patronlar tanrılaşıyor mu?" için bir cevap üretilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanrılar, Patronlar, Otorite, Mit.

ABSTRACT

The aim of this study is to present a historical narrative about the god figure, which has a great place in analyzing and interpreting the history of humanity, and the boss figure, which is thought to have a follower mass and behavior pattern similar to those of gods in modern and post-modern periods. In this direction, firstly, a frame based on mythological narratives of Greek, Norse and Sumerian gods was drawn and then the position of patronage based on the beginning of the labor and production process was mentioned. Both figures have been evaluated in terms of the concept of authority, and interpreted in a systemic flow with various literature findings on gods, bosses and authority. As a result, it has been tried to produce an answer to the question of the emergence of the study "Are the bosses getting divine?".

Keywords: Gods, Bosses, Authority, Myth.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Karamanoğlu, T. (2021). Tanrılardan Patronlara Otoritenin Gelişimi. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1): 67-80.

* Sorumlu yazar/Corresponding author
E-mail: tugcekaramanoglu@hotmail.com

GİRİŞ

Modern öncesi dönemde hemen hemen her toplumda bulunan mitolojik söylence öğeleri psikologlar, sosyologlar ve antropologların yıllar boyu önemli araştırma kaynaklarını oluşturmuştur. Freud, Jung, Moreno, Levi-Strauss ve Propp gibi bilim insanları bireye ve topluma dair açıklamalarını mitlere, kadim bilgeliklere dayandırmış, yaratıcıyı, yaratımı, varoluşu ve yok oluşu keşfetmeye çalışmışlardır. Jung ve Kerényi'ye göre (1993: 25) mitoloji, tanrıların biyografisi olarak değerlendirilmemelidir. Mitoloji bir biyografiden hem daha fazlası hem de daha azıdır. Mitoloji bazen bir kişinin bazen ise bir ulusun biyografisi niteliğindedir. Bu nedenle yeryüzünün her noktasından medeniyetler insanın yaradılışından yok oluşuna varana değin kendilerine ait çeşitli mitler oluşturmuşlardır. Bu medeniyetlerin konumları farklı olsa dahi oluşturdukları söylence ve inanışların birbirleri içerisinde hep bir karşılığı görülmüştür. Örneğin Roma, İskandinavya, Mezopotamya, Asya ve dünyanın daha birçok yerinde insanlar benzer kişileri farklı kimlikler ile süslemişlerdir (Lewin, 1998: 9; Subaşı, 2016: 41).

Mitler sadece bir öykü değil aynı zamanda bireylere ve toplumlara ışık tutan toplumsal gerçekliklerdir. Öyle ki, arkaik dönemde toplumlar mitleri bir sosyalizasyon aracı olarak kullanmış ve bu yönü ile uygarlığın temel ögesi haline getirmişlerdir (Malinowski, 1990: 87). İnsanları yaradılışa ve kurtuluşa dair söylenceler ile bir araya getiren mitler başlangıçta tanrılar, dinler ve doğa üstü olaylar etrafında şekillenmiştir. İlerleyen tarihsel süreç içerisinde ise gündelik hayat tasvirlerine varana dek yaygınlaşmış, çeşitli ritüeller ile yerleşik hale gelmiş ve insan zihninin uyarılmasına yarayan sosyal bir karakter, bir iletişim biçimi olarak görülmüşlerdir (Morford ve Lenardon, 2003: 11). Koruyan, birleştiren ve yönlendiren, bir ulus için tutkal görevi üstlenen aynı zamanda ideoloji taşıyıcısı olan mitler çeşitli figürleri ve kurumları temsil ederek zaman içerisinde eski etkisini yitirse, günümüzde akıl dışı olarak nitelendirilse bile halen varlığını koruyabilmektedirler (Armstrong, 2014: 8; Akgül 2014: 1).

YÖNTEM

Yukarıda anlatıldığı yönü ile mitlerin, günümüz işgücü piyasalarının organizasyonel yapılanmaları içerisinde etkilerini gösteriyor olabileceği düşünülmektedir. ‘Patronlar tanrısallaşıyor mu?’ sorusundan hareketle oluşturulan bu çalışma kapsamında da arkaik dönemden günümüze uzanan mitolojik tanrı anlatılarının otorite göstergeleri ile tarihsel düzlemde aktarılması, işgücü piyasasındaki otorite figürü olarak nitelendirilen patronlar ile benzerlik ve farklılıklarına ilişkin bir analiz sunulması amaçlanmaktadır. Mitolojik anlatıların ve çalışma olgusunun bir arada değerlendirildiği nadir çalışmalardan birisi olan bu çalışmanın günümüz işgücü piyasasının aktörlerini ve konumlarını anlamlandırma noktasında bir perspektif sunması ve ileride gerçekleştirilebilecek çalışmalar için bir kaynak niteliği taşıması yönü ile literatürü genişletici bir görevinin olduğu düşünülmektedir.

Bu doğrultuda, çalışma kapsamında konuya ilişkin bir literatür taraması yapılarak öznelerinin bireysel özellikleri bakımından değer taşıyan ve otorite figürü haline gelen mitolojik anlatılar belirlenmiştir. Ardından bu mitolojik anlatıların çıkış noktaları ile tanrılarına dair literatür aktarılmış ve günümüz işgücü piyasasında patronların konumuna ilişkin bilgiler sunulmuştur. Son olarak, aktarılan mitolojik bilgiler otorite kavramı ışığında yorumlanmıştır.

TANRILARIN SERÜVENİ

Bu bölümde insanlık tarihinin ve yaradılışın açıklamasında sıkça başvurulan mitolojik tanrı anlatıları çeşitli topluluklarda yer ediniş biçimleri ile aktarılacaktır. Literatürde yer alan mitolojik anlatılar arasında özneleri bakımından kolektif faydadan ziyade bireysel arzuları ve hakimiyet arayışları açısından takipçileri tarafından eleştiri odağı olmuş tanrı sıfatına sahip karakterlerin yer aldığı üç mitolojik anlatı seçilmiştir.

YUNAN MİTOLOJİSİNDE TANRILAR

Hesiodos'a göre (1977: 7) hiçbir şey yokken Khaos vardı. Evren henüz oluşmamış, her şey etrafa saçılmış durumdaydı ve Khaos'un içinden dört tane varlık belirdi. İlk her şeyi doğuran, toprak ana Ghaia oluştu. Ardından yer altının, hiçliğin ve uçsuz bucaksızlığın özü Tartaros ile ölümsüzlerin ve ölümlülerin aklını başından alan Eros çıka geldi. Son olarak da karanlığın simgesi Erebus katıldı onlara. Ghaia kendine denk bir eş yarattı, Uranos (gökyüzü). Sonra Ouera (dağlar) ve Pontus'u (denizler) yarattı. Ghaia'nın Uranos ile birlikteliğinden üçüz Hecatoncheirler (yüz kollu devler), üçüz Kykloplar ve titanlar (altı tanrıça ve altı tanrı) doğdu. Uranos ilk çocuklarının gücünden korktu, görünümlerinden iğrendi ve onları Tartaros'a hapsetti. Bu duruma öfkelenen Ghaia diğer çocuklarından kardeşlerini kurtarmaları için yardım istedi. Ona yardım etmeye sadece titanların en küçüğü ve efendisi Kronos (Saturn) yanaştı, annesinin desteği ile babasına başkaldırdı. Bir gece deniz kenarında uzanan Uranos'a saldırdı ve erkeklik organını annesinin verdiği mızrak ile kesti. Tıpkı babası gibi gücün ve iktidarın verdiği sarhoşluktan gözü dönen Kronos annesine verdiği sözü tutmadı, kendi iktidarının son bulmasından korkup, annesi gibi toprak tanrıçası olan Rhea'dan (Kybele) doğan beş çocuğunu yuttu. Ancak bir tanesi, Zeus (Jüpiter), Rhea ve Ghaia'nın planları ile Kronos'tan korundu, gizlice büyütüldü. Zeus yetişkin bir tanrı haline geldiğinde Kronos'un babası Uranos'a yaptığı gibi annesinin desteği ile başkaldırdı. Tanrılar ve titanlar arasında yıllar süren savaşı başlattı. Ghaia'ya bir söz verip kardeşleri ile birlikte onun ilk çocuklarını Tartaros'tan kurtardı. Kykloplar özgürlüklerinin bedeli olarak Zeus'a gök gürültüsü ve şimsekleri, Poseidon'a (Neptün) üç başlı mızrağı, denizlerin dalgasını ve depremleri son olarak Hades'e (Plüton) de görünmezlik miğferini verdi. Tanrılar titanlara karşı verdikleri mücadelede büyük bir üstünlük sağlayıp onları Tartaros'un derinliklerine hapsetti. Olympos dağının zirvesi ve yerin altı artık tanrı ve tanrıçalara aitti. Zeus gökyüzüne, Hades yerin altına, Poseidon denizlere, Demeter toprağa, Hera doğumlara, Hestia ise yuvalara hükmetti. Her biri insan soyu ile yakinen ilgilendi, kimi zaman onları cezalandırdı, kimi zaman ise ödüllendirdi. Tüm bu tanrılar insanlarda da var olan aşk, sevgi, nefret, korku, intikam, şefkat, mutluluk, gurur ve kin gibi duygu ve hisleri içlerinde barındırdılar. Göklerdeki, yerin yüzündeki ve altındaki, insan ırklarının yaşamlarındaki olayları yöneterek varoldular ve yok oldular (Hesiodos, 1977: 8-9; Rosenberg, 2003: 31-41).

NORS MİTOLOJİSİNDE TANRILAR

Nors, İskandinav, Kuzey Avrupa ya da Germen mitolojisi, dünyanın kuzeyindeki soğuk bölgelerde yaşayan toplumların ölümlü tanrılarının ve kahramanlarının hikâyeleri ile doludur. Nors mitolojisine göre başlangıçta uçsuz bucaksız boşluk olan Ginnungagap'tan başka bir şey bulunmuyordu. İlk olarak ateş diyarı Muspelheim oluştu ardından da buz ve sis diyarı Niflheim meydana geldi. İlk yaşam ise bu iki diyarın

birleşiminden doğan Ymir adındaki dev ile ortaya çıktı. Daha sonra bu devin vücudundan çocukları meydana geldi, bir buz dağının içinden beliren Burin adındaki erkek de ilk tanrı olarak anıldı. Burin'in bir devin kızı olan Besta ile evlenen Bor adında bir oğlu oldu. Bor ile Besta'nın Ve, Vili ve Odin adında üç çocuğu doğdu. Bu üç çocuk devlerin babası Ymir'i öldürüp tanrıların iktidarını getirip, Ymir'in bedeninden yeni dünyaları, yer yüzünü ve gökyüzünü, dağları ve denizleri yarattı. Nordik tanrıları tıpkı insanlar gibi ölümlüdürler ve kendi kaderlerine boyun eğler. Yunan tanrılarının aksine insanların işine pek karışmaz, kendi görevleri doğrultusunda insanlarına yol gösterir, korur, cezalandırır ve kaderleri etrafında zamanlarını doldururlar (Rosenberg, 2003: 327-332). Nordikler Dünya Ağacı olarak bilinen Yggdrasil'in üç katında ve dokuz dünyasında yaşarlar. En üst katta savaş tanrılarının diyarı Asgard vardır. Orta katta Elflerin diyarı Alfheim, insanların diyarı Midgard ve ateş diyarı Muspelheim vardır. En son katta ise toprak ve tohum tanrılarının diyarı Vanaheim, buz devlerinin diyarı Jotunheim, buz ve sis diyarı Niflheim, ölümler diyarı Hel ve cüceler diyarı Nidavellir/Svartalfheim vardır (Daniels, 2014: 193). Nors mitolojisinin başlıca tanrıları ise savaş tanrısı ve ölümlülerin atası Odin, ana tanrıça Frigg, ölümlülerin koruyucusu ve en güçlü tanrı Thor, en sevilen tanrı Balder, rüzgârın ve denizlerin hükümdarı Njord, güneşin ve yağmurların tanrısı Frey, aşk tanrıçası Freya, tanrıların ve dokuz diyarın nöbetçisi Heimdall, akıl ve duyu tanrısı Honeir, son olarak da iki buz devinin çocuğu olmasına rağmen Odin tarafından evlat edinilen, sinsilik ve kavga çıkarıcı tanrı olarak bilinen Loki'dir. Nordiklere göre bu dokuz dünyadaki herkes ölümlüdür. Ragnarok (kıyamet) geldiğinde birçok tanrı, dev, insan ve elf ölecektir. Odin her şeyi bilen ve gören birisidir. Kendi sonunu görmesine rağmen kaderine karşı gelmek için bir girişimde bulunmaz çünkü savaşçılar öldüklerinde Asgard sarayının en görkemli salonu olan Valhalla'da beraber şölen verir, yiğitliklerini kutlarlar. Yggdrasil'de dünyalar arası geçiş yapılabilen bir gökkuşağı köprüsü vardır. Tanrılar insanlara pek karışmasalar da tıpkı onlar gibi hisleri deneyimledikleri için kendi yaşamlarından payeleri onların dünyasına saçarlar. Onlara göre kıyamet bir son değil aksine yeni bir başlangıçtır. Bir devir sona erecek ardından yeni bir devir başlayacaktır. Ymir'in yok olduğu gibi Odin'de yok olacak, ardından başka diyarlar ve başka tanrılar var olacaktır (Rosenberg, 2003: 331-338).

SÜMER MİTOLOJİSİNDE TANRILAR

Başlangıçta her şey birdi. Gök varlık An ve yer varlık Ki birbiri içine geçmişti. Onların birleşiminden hava tanrısı Enlil, deniz ve bilgelik tanrısı Enki, bereket ve aşk tanrıçası Inanna doğdu. Enlil, An ve Ki'yi ayırdı, annesi Ki ile birleşip ana tanrıça Nimmah'ı oluşturdu. Sonrasında babasını devirip tanrıların kralı oldu (Daniels, 2014: 39; Kramer, 1972: 82). Sümer mitolojisine göre evren üç bölümden oluşur; gök, yer, yer altı. Gökte hava tanrısı Enlil, eşi hava tanrıçası Ninlil ve ay tanrısı Nanna, onun eşi Ningal ve oğlu güneş tanrısı Utu vardır. Yerde tohumdan, çiftten, sabandan, bereketten, sığırdan sorumlu tanrılar Enten, Uttu, Lahar ve Aştan bulunur. Yer altında ise tanrı Nergal ve tanrıça Ereškigal hüküm sürmektedir (Kramer, 1972: 88). Bu üç katman oluşmadan önce sadece gök ve yer altı vardı. Zaman içerisinde gök tanrılar kendilerine ve yer yüzüne hizmet etsinler diye yer tanrılarını yarattılar. Yer tanrılarının birbirleri ile kavgaya tutuşmasından ötürü tanrılar işlerini yaptıramadıkları için bilgelik tanrısı Enki'ye danıştılar. Enki yer yüzünün işlerini görmesi için insanı yaratmalarını emreder. Bunun üzerine ilk fani Eridu/Adapa yaratılır. Sümer tanrıları ölümsüzlükleri haricinde

yarattıkları insanlara benzerler. Onlar gibi birbirlerine hiddetlenir, intikam alır, aşık olur ve yardım ederler. Mezopotamya olarak anılan geniş bir coğrafyada Asur, Babil, Hitit ve Akad gibi medeniyetlerin var oluşuna ve yok oluşuna, insanların dualarını yerine getirmek için kendilerine kurbanlar verilmesine neden olan bu tanrılardır. Yine çağlar boyu Mezopotamya'nın üzerinde güneşi parlatanlar da bu tanrılardır (Kramer, 1972: 29).

PATRONLARIN SERÜVENİ

19. yüzyılın deneysel psikologlarından Ebbinghaus kökenini antik dönemlerden aldığı için psikoloji bilimine, geçmişi uzun ancak tarihi kısa bir bilim tanımlaması yapmaktadır (Schultz ve Schultz, 2007: 25). Bu tanımın patronların tarihi için de kullanılabileceği düşünülmektedir. Öyle ki, patronların hikâyesi de tıpkı psikoloji bilimi gibi kökeni antik dönemlere dayanan emek tarihinin başlangıcına kadar gidebilmekte ancak bunun kapsamlı bir şekilde incelenmesi daha yakın tarihlere rastlamaktadır. Dolayısıyla, patronlardan bahsedebilmek için öncelikle emekten, emekçiden ve özel mülkiyetten bahsetmek gerekmektedir. Engels (1977: 216) emeğin gelişim sürecine dair yaptığı açıklamalarını insan türünün başlangıcına dayandırmaktadır. Ona göre emeği yaratan insan değil, insanı yaratan emektir. Engels bu tezini insan türünün dik durabilme kabiliyetini kazanıp, serbest hale gelen ellerini bir yerden başka bir yere gidebilmenin ötesinde farklı işlevler için de kullanmaya başlamasından ve elleri ile emek yaratmasından hareketle öne sürmektedir. El, emeğin sadece bir aracı değil aynı zamanda bir çıktısıdır da. Braverman'a (2008: 73) göre insan emeğinin ön plana çıkabilmesi sadece eli işlevsel bir biçimde kullanımından kaynaklanmaz. İnsan emeğinin asıl handikapı evrimsel süreç içerisinde eli ile beraber gelişen ve büyüyen beynidir. Ona göre beynin büyümesi ve kortekslerdeki gelişim insanın herhangi bir eylemini daha işlevsel kılmaktadır. Canetti (2006: 215) bu durumu elin sabrı diyerek özetlemektedir. El ile ince ince işleyerek ve zihinsel süreçlerden geçirerek yapılan her eylem insanı ve emeğini ayırt edici kılmaktadır. Böylelikle insan emeği diğer herhangi bir canlının emeğinden daha ön planda olmaktadır. Sonuç olarak; dik durabilen, elini ve beynini işlevsel bir biçimde kullanabilen insan, daha uzun süre hayatta kalmaya, ürettiği emeği saklamaya, satmaya ve satın almaya başlar hale gelmiştir. Büyük bir sosyalizasyon ağının parçası olup, emeğin işlevsel kılınabilmesi için bir üretim sürecine, iş bölümüne ve takasa girmeye, böylelikle de sermaye oluşturmaya başlamıştır (Engels, 1977: 231; İlin ve Segal, 2014: 73). Zaman içerisinde emek vermeye ve emek almaya başlayan insan bu eylemini karşılıklı hale getirerek çalışma olgusunu yaratmıştır. Kişi artık hayatta kalabilmek ve yaşamından keyif alabilmek uğruna diğerleri tarafından değerli bulunan ve karşılığını ödemeye razı geleceği eylemlere atılmıştır (Bauman, 1999: 13). Antik çağlardan beri var olan bu atılım Aristo'ya göre satın alınan değil sadece satılan bir süreci ifade etmektedir. Ancak zaman içerisinde emek satın alınan bir metaya da dönüşmüştür ve emek sahibi bireylerin emekleri karşılığında ücret alabilen konumda olmaları geçtiğimiz birkaç yüz yıl öncesine kadar toplumsal yapı içerisinde silik de olsa yer bulmuştur (Braverman, 2008: 77-78). Fromm (1995: 48) orta çağda bireylerin, doğal düzen olarak benimsenen toplumsal düzen içerisinde yaptıkları işi bir meslek ediminin ötesinde topluma ait olmak, sosyal anlamda bir yer edinmek için yapma eğiliminde olduklarını ve yapmaları gereken işlerin doğumlarından itibaren belli olduğunu dile getirmektedir. Sennett (2012: 32) ise bu belirli iş sahipliğinin yerini zamanla çağın, toplumun ve bireylerin geçirdiği dönüşümler sonucu müthiş bir belirsizliğe bıraktığını belirtmektedir.

Bir kimsenin, herhangi bir toprak parçasını çit ile çevirip kendi tahakkümü altında tutması ve bunun diğerleri tarafından meşrulaştırılması özel mülkiyetin özetidir (Brizon, 1977: 277). Locke (2002: 116) bir arazide bir ağaç dikip bunun mahsulünü aldığı anda kişi sadece mahsulün değil, ağacın, hatta o arazinin de mülkiyetini alır diyerek herkese ait olan doğanın, emek sarf edilmesi ile özel bir hale gelebileceğini açıklamaya çalışmıştır. Rousseau'ya (1998: 118) göre özel mülkiyet toplumdaki bütün kötülüklerin nedenidir. Mülkiyetin doğuşu insanların birbirlerinden ayrışmasına, her alanda sınıflı bir yapının ortaya çıkmasına neden olur. Toprakta başlayan bu mülkiyet hakkı, tarımda bazı kimselerin egemenliği ve birçok kişinin mülksüzleşmesi ile üretimde artışı ve tarımda kapitalizmi doğurmuş, böylelikle sanayi kapitalizminin zemini hazırlamıştır (Wood, 2003: 155). Bu süreçte çalışma ile yaşam öyle iç içe geçmiştir ki, çalışmayı sorgulamak adeta yaşamı sorgulamak olarak nitelendirilmiştir. Çalışma olgusu kendisinden daha büyük bir olgunun, kapitalizmin habercisi haline gelmiştir (Fleming, 2017: 8-9). Kapitalist sistem içerisinde gelişen emek alım ve satımı emekçinin tükettiğinden daha fazlasını üretmesine, özel mülkiyetin ve sermaye birikiminin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle yeni otoriteler, patronlar ortaya çıkmıştır.

İlkel dönemde takas ile başlayan ticari faaliyetler zaman içerisinde büyük dönüşüme girmiştir. Genellikle küçük ve mekânsal olarak birbirine yakın gruplar arasında gerçekleşip mesafe arttıkça azalma eğilimi gösteren takas usulü, paranın icadı ve sanayi çağı ile beraber hem öznesi hem de nesnesi açısından anlam değiştirmiştir (Güvenç, 2015: 263). Dünyanın gördüğü en büyük kitlesel ve uzun mesafe hareketliliklerine zemin hazırlayan Sanayi Çağı, emek ve sermaye açısından da ciddi bir dönüşüme kaynaklık etmiştir (Freyer, 2018: 48). Tarihsel süreç içerisinde her dönem gücü elinde tutan bir kesim olmuştur. Bu kesim kimi zaman krallar, kimi zaman senyörler, kimi zaman ise patronlardır. Onların gücünün hedefi ise serfler, köleler, sanayi kapitalizminin ürünü olan işçi sınıfıdır. Orta çağda toprağın getirdiği zenginlik ile ön plana çıkan aristokratlar yüz yıllar boyu ince ince işlenmiş sınıai mülkiyet ile doğan yeni bir sınıfa, burjuva sınıfına güçlerini kaptırmıştır (Brizon, 1977: 249). Başlangıçta aristokrasiye karşı bir halk devrimi gerçekleştiren bu sınıf neredeyse yarım yüz yıl sonrasında yeni soylular olarak halk ile arasına ciddi bir mesafe koymuştur. Bu yeni soylular üretim piramidinde en üstte bulunan ve genellikle sermayeyi elinde tutan kişilerdir (Freyer, 2018: 59). Tek başlarına birçok emekçiyi üretim sürecinde tutan bu yeni sınıfın üyeleri üstlendikleri patron sıfatı ile ürünün ve emeğin sahibi olarak tarih sahnesinde de üst basamakta yerlerini almışlardır (Braverman, 2008: 84). Çalışmanın sembolik ve pratik anlamda yaşam biçimi olması ile mevcut konumlarını sağlamlaştırmış, işçi sınıfının az zamanda az ücret ile ürettikleri yoğun emeğin sahibi olmuşlardır (Fleming, 2017: 13).

OTORİTENİN TARİHSEL VE YAPISAL GELİŞİMİ

Sennett (2017: 32) otoriteyi güç ve egemenlik ışığında mevcut denetim ve statü mercilerini anlamlandırma çabası olarak tanımlamaktadır. Ona göre otorite yaşamın hemen hemen her noktasına nüfuz edebilen ancak somut bir biçimde görülemeyen bir olgudur. Kişi otoriteyi doğrudan göremeyebilir ancak varlığını çeşitli kişi, kurum ve nesnelere üzerinden hissedebilir. Bu noktada Weber (2005: 38) otoriteden bahsedebilmek için gücün meşru kabul edilmesinin gerekliliğine vurgu yapıp, meşru otoritenin üç türünü tanımlamaktadır. Bunlar; yasal otorite, geleneksel otorite ve karizmatik otoritedir. Yasal otoritede bireyler otorite figürünün direktiflerini birer emir ya da kanun olarak algılaya;

geleneksel otoritede arkaik öğreti olarak nitelendirilebilecek çağlar boyu aktarılan inanç ve davranışları sürdüren figürlerin otoritesini meşrulaştırma; karizmatik otoritede ise otorite figürünün mevcut karakteristik özelliklerinin ya da sergilemiş olduğu kahramanlık göstergelerinin varlığına dayanarak o figürü kutsallaştırma eğilimindedirler (Weber, 2005: 40). Bu üç türde de otorite figürünün varlığı o figürü kabul eden kimselerden hareketle oluşmaktadır. Bu da insanların bir otorite arayışında oldukları düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Weber (2005: 37) insanların otoritenin meşruluğunu aradığını, meşru olmayan bir otorite figürüne itaat etmediklerini, gönüllü itaatlerinin ancak otoritenin meşru olması halinde gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Eğer otorite figürü meşru değil ise bu durumda insanların bağlılığı gönüllülük esasına dayanmamakta ve kutsal bir güçten ziyade zoraki bir gücü temsil edip köleliği oluşturmaktadır.

La Boetie (2011: 20) insanların tek bir kişiye boyun eğmesini, onun verdiği acıya ve yıkıma katlanma arzusunu ‘gönüllü kulluk’ olarak nitelendirmektedir. Kitlelerin herkes birbirine eşit olmasına rağmen bir kişinin tiranlığını, otoritesi kabullenip, ona başkaldırabilecekken bunu yapmamasını istemli bir hareket olarak görmektedir. Bireyler tembellek edip, bir takım zevklerin peşinde koşma arzularına gem vuramazlar ve gönüllü olarak kulluk ederler. La Boetie gibi Russell da (2002: 520) aynı doğa çıkarlarına sahip, birbirine denk insanların birinin diğerinden daha fazla şeye sahip olmaması ve içlerinden birine egemenlik hakkı verip ona kulluk etmeye kalkmaması gerektiğini savunmaktadır. Fromm (1995: 277) bu noktada insanların ait olma arzusu, karşılıklı bağımlılık, ekonomik çıkarlar gibi sebeplerden ötürü özgürlük arayışlarını bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde bastırıp özgürlükten kaçma eğiliminde olabildiklerini ve belli bir kimseye ya da figüre itaat etmeyi tercih edebildiklerini belirtmektedir.

Otorite üzerine incelemeler yapan bir diğer isim Kojeve (2020: 14) otoritenin fenomenolojik açıdan bir tanımını yapmaya çalışır. Kojeve’ye göre otorite değişen değil değiştiren, edilgen değil etken ve onu kabul eden fail ile girmek durumunda olduğu ilişkiden ötürü en az iki kişilik bir gerçekliktir. Kısacası otorite meşrulaştırılan ve bir kişiye tanınan haktır. Kojeve teokratik, Platoncu, Aristocu ve Hegelci olmak üzere dört otorite teorisi sunmaktadır. Teokratik teoriye göre, tek ve mutlak bir otorite vardır ve bu tanrının otoritesidir, diğer tüm otoriteler tanrının otoritesinden hareketle ortaya çıkar ve ondan beslenir. Platon’un teorisine göre otorite hak edilmiş olunmalıdır. Hak edilmeyen otorite meşru değildir ve zorlamadan başka bir şey olamaz. Aristo’nun teorisine göre otorite bilginin ışığında şekillenir. Son olarak Hegel’in teorisinde otorite efendi ve köle ilişkisi bağlamında şekillenmektedir. Felsefik olarak incelemeye tabii tutulan tek teori Hegel’in teorisidir. Kişi içindeki kölenin korunma arzusunu aşarak kendisini efendi kılabilirse bir otorite figürü olabilir ve diğerlerinin kendisini tanıyıp, itaat etmelerini sağlayabilir (Kojeve, 2020: 26). Hegel’in *Tinin Görüngü Bilimi* adlı eserinde değindiği bu efendi ve köle ilişkisine dair açıklamalarını Sennett (2017: 144-147) iki tarafın anlamlandırmalarından hareketle, psikolojik açıdan irdelemeye çalışır. Otorite kişiler arasındaki gücün farklılaşmasıdır ancak bu gücün düzeyi ve farklılaşması ne olursa olsun efendi de köle de birbirine bağımlı bir ilişki içerisindedir. Efendi kendi gücünü gösterebilmek için bir köleye, köle ise itaat edebilmek için bir efendiye ihtiyaç duyar. Köle kendisindeki bu gücü ve zihni yetiyi fark ettiği takdirde özgürlüğe giden yolda bir adım atabilir ancak bunu fark edemez ise mutsuz bir bilinç ile itaat etmeye devam eder. Bauman (2020: 42) bu özgürlük yolculuğunu kişi ister kabul etsin ve savunsun, ister inkâr

etsin çeşitli anlamlar ile her zaman var olduğunu belirtmektedir. Özgürlük evrensel bir gerçeklik, bireysel bir edimdir.

Otoriteye dair bir başka yaklaşım psikanaliz biliminin kurucusu Freud tarafından ortaya atılmıştır. Freud bireylerin otorite arayışlarının çocukluk dönemlerine dayanan kimi arkaik öğretiler sonucu oluştuğunu savunmaktadır. Ona göre kişi itaat etme ve başkaldırma arasında bir noktadadır. Yaşamın erken dönemlerinde gelişen ebeveyne koşulsuz şartsız itaat etme eğilimi, ilerleyen yaşlarda onun otoritesine başkaldırmaya ancak kişinin ihtiyaç duyması halinde yine yardımına koşmasını ve onu sevmesini sağlamaya evrilir. Kişi ebeveynlerine karşı verdiği bu mücadeleyi toplumsal yaşantısına da aktarır. Kalabalıkların içerisinde neyi, kimi takip edeceğini ve yaşamını nasıl sürdüreceğini kestiremeyen birey, bir parça güvenlik için mutluluğunu takas etmekte ve bir figüre bağlanmayı seçmektedir. Tıpkı çocukluğundaki gibi otoriteye koşulsuz itaat edip, kendisinden daha güçlü bir figürün varlığının getireceği rahatlığın hazzına kendisini bırakmaktadır. Kişilerin mutluluklarından böylesine vazgeçmesi onları zaman içerisinde toplumsal bir çöküntüye götürmektedir. Bu durum ‘kitlelerin psikolojik sefaleti’ olarak birçok toplumda kendisini gösterebilmekte, regresif bir şekilde kitlelerin çocukluklarına dönüşünü simgelemektedir (Freud, 2018: 62-82; Sennett, 2017: 37).

Edebi yazında da hayli yer alan otorite kavramının kitleleri sürüklediği psikolojik sefalete ilişkin Orwell (2014: 141) distopik bir anlatısı olan *Hayvan Çiftliği* adlı eserinde sömürü sistemine başkaldırıp, kendi üretimlerini ve tüketimlerini kontrol etmek isteyen hayvanların kurdukları yeni düzen içerisinde nasıl yozlaştığı, Napoleon isimli ‘başkan’ ya da ‘patron’ konumuna gelen domuzun oluşturduğu otoritenin meşruluğunu nasıl elde ettiği ve gücünü nasıl tanrısalıştırdığı anlatmakta, var olan otoritenin sözde meşruluğuna ise ‘*Bütün hayvanlar eşittir ama bazı hayvanlar diğerlerinden daha eşittir.*’ mottosu ile büyük bir açıklık getirmektedir. Keza benzer şekilde Golding (2012: 247) *Sineklerin Tanrısı* adlı eserinde bir grup erkek çocuğun ıssız bir adada, hepsinin eşit olduğu konumda birinin nasıl patron haline geldiğini anlatır. Ayrıca Golding çocukları adadan kurtarmaya gelen subayın patron kim sorusuna Ralph isimli çocuğun ‘patron benim’ demesi ile de bir grup içerisinde liderin, patronun ya da otoritenin olmazsa olmaz olduğu algısına dikkat çeker. Devletin var olmadığı hallerde bir diğer deyişle ‘doğa durumu’ halinde bireylerin arkaik öğretileri başat hale gelebilmekte ve herkesin eşit var sayıldığı bir ortamda bir nesne veya duruma dair aitlik oluşturma arzularından doğabilecek çatışma ve korku halinden kurtulmak için bir otoriteye ihtiyaç duyma eğilimi gösterebilmektedirler (Hobbes, 1992: 92; Locke, 1997: 192).

TANRILARIN VE PATRONLARIN OTORİTESİ

Tarih insanların sosyalize olma, doğayı ve birbirlerini ıslah etme arzuları ile doludur. İlkel insanlardan modern insanlara, tanrılardan patronlara tarihte zoraki ya da gönüllü itaatkârlar, efendiler ya da otoriteler baş göstermiştir. Bu bölümde kutsal ve meşru otorite figürleri sayılan tanrılar ve patronların otoritelerinden, itaatkârları üzerinde gösterdikleri gücün süreç ve sonuçlarından bahsedilecektir.

Canetti (2006: 283) iktidarın iki unsuru olduğundan bahsetmektedir. Bunlar güç ve hızdır. Ona göre güç otoritenin dar ve kısa uzamda belirli bir hedef ile aksiyona geçmesini içerir. Hız, yakalama ve yok etme süresidir. İktidar ise gücü daha uzun düzleme yayıp, daha geniş alanlarda gücünü, niyetini, yaşatma ve yok etme arzusunu hızlı bir

şekilde sergilemektir. Canetti insanların iktidarında bu güç ve hız ilkelerini hayvanlardan esinlendiklerini bildirmekte ve bu durumu şu örnek ile aktarmaktadır:

“Kedi, gücü, fareyi yakalamak, onu ele geçirmek, pençelerinin arasında tutmak ve nihai olarak da öldürmek için kullanır. Ama fareyle oynamasında bir başta etken daha vardır. Kedi farenin gitmesine izin verir, birazcık kaçmasına, hatta arkasını dönmesine fırsat tanır; bu süre boyunca fare artık güce maruz değildir. Ancak hâlâ kedinin iktidar [alan]ının içindedir ve her an tekrar yakalanabilir.” (Cannetti, 2006: 284).

Yukarıdaki örnekten de görüldüğü üzere iktidar geniş kapsamı ile birçok noktaya ve kişiye uzanabilen bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Yunan mitolojik tanrılarında Uranos, Kronos ve Zeus’un güç ve hızları ile iktidar alanlarına bakılırsa üçünün de varoluşlarının simgesi olan güçlerini öfkelerinden ve iktidarlarına gelebilecek tehlikelere olan korkularından besledikleri görülmektedir. Öyle ki çoğu zaman hâkimiyetleri altındaki tanrılara, yarı tanrılara ve insanlara kedinin fare ile oynamasına benzer bir biçimde yaklaşmış ve onların hayatları üzerinde etkin olmuşlardır. Titanların ve tanrılarının savaşının ardından zekâsı ve kurnazlığı ile tanrılarının katında kalmayı başaran bilgelik tanrısı Prometheus’un insana bilmeyi sunuş hikâyesi, bu durumu daha açık ifade etmeye yarayabilir. Prometheus önceden bilen, yapmadan önce düşünen ve kâhin tanrı olarak adlandırılmaktadır (Roman ve Roman, 2010: 426). Tanrılarının ve titanların savaşında sonucunu önceden bilen Prometheus tarafsız kalmaya özen göstermiş ve zaman zaman Zeus’a yardım etmiştir. Zeus’un gözüne girmeyi başarmış ve tanrılarının katında bir yer edinmiştir. Ancak bir süre sonra hem kendi soyuna dair intikam arzusundan hem de Zeus’un adaletsiz hükmüne olan öfkesinden tanrı dağının bilgelik ateşinden bir kıvılcım çalıp insanlığa armağan etmiştir. Bu duruma öfkelenen ve kendi otoritesinin sarsılmasından korkan Zeus, Prometheus’u bir dağın zirvesine zincirlemiş, hergün yeniden oluşan karaciğerini yemesi için bir karga göndermiştir. Günün birinde Zeus’un yarı tanrı oğlu Herkül onu kurtarana kadar da zincire vurulu bir şekilde işkenceye maruz kalmıştır (Aiskhlyos, 2000: 6-13). Prometheus’u cezalandırmakla öfkesi dinmeyen Zeus, insanlığı cezalandırmak için tanrılar kızı Athena ile beraber kalbi tanrı dağının ateşi ile dolu Pandora’yı yaratmış ve onu yer yüzüne göndermeden önce de içinde tüm kötülüklerin ve felaketlerin bulunduğu bir kutu hazırlamıştır. Pandora’yı görür görmez âşık olan Prometheus’un kardeşi Epimetheus, hemen onunla evlenmiş ve yanında getirdiği çeyiz sandığını açmasına yardım etmiştir. Böylelikle tüm dünyaya kötülükler salınmıştır. Epimetheus’un anlamı sonradan bilen ya da yaptıktan sonra düşündür. Önceden bilen Prometheus her ne kadar Zeus’un hükmüne başkaldırıp elinde özgürlük meşalesi ile koşsa da sonradan bilen kardeşi Epimetheus arzularının yönlendirmesi sonucu dünyayı kötülüklerin sarmasına neden olmuştur (Hesiodos, 1977: 116-124). Bu örnekten de görüldüğü üzere Antik Yunan mitolojisindeki tanrılar gerek birbirleri ile gerek yarattıkları insanlar ile iktidarlarının kapsamında güçlerini sergilemekten çekinmemektedirler. Otoritelerinin sorgulanmasına ya da sarsılmasına neden olabilecek herhangi bir durumu öfke ile karşılayıp hızla eyleme geçmeyi yeğlemektedirler. Nordik ve Sümer mitolojisindeki tanrılarının da Yunan tanrılarına benzer bir biçimde hareket ettiklerini söylemek yanlış olmaz. Öyle ki Nordik tanrısı Odin, eşi ve doğurganlık tanrıçası olan Freyja’nın görkemli bir kolye uğruna cüceler ile birliktelik kurmasını kolyeyi ondan alarak cezalandırır. Bu duruma çok üzülen Freyja kolyeyi geri ister ancak Odin tek bir şart ile bu isteği yerine getireceğini söyler. Freyja Midgard’a tıpkı

Pandora'nın kutusundan çıkanlar gibi kötülük, savaş, kıtlık salacak ve dünyadaki sorunların temeli açgözlülük ve arzularına gem vuramamak olarak bilinecektir (Daniels, 2014: 200-202). Burada da görüldüğü üzere tanrılar gerek diğer tanrıları gerekse yarattıkları insanları cezalandırmaktan, güçlerini göstermekten ve otoritelerini sağlamlaştırmaktan geri durmamaktadır. Tanrıların da insanlar gibi düşünce ve davranışlar sergilemesini ya da sergilediğinin düşünülmesini Spinoza (2011: 274) insanların temelde belirsizlikten kaçma ve korkuyu azaltma arzusundan ötürü kendi zihninde yarattığı tanrı figürüne yine kendi zihinsel repertuarının yettiği ölçüde anlamlar atfettiği belirtmektedir. Bireyler gerek öz deneyimleri gerekse çevresel uyaranlardan aldıkları bilgiler ile oluşturdukları zihin şemalarını insana özgü nitelikler ile şekillendirmektedirler. Dolayısıyla inanç sistemi ne olursa olsun insan dışı varlıklara da insani özellikler atfederek antropomorfik bir eğilim göstermektedirler.

Bu konuya bir de patronlar açısından bakacak olursak durumun mitolojik anlatılardakine benzer şekilde ilerlediğini söylemek yanlış olmaz. Sennett (2017: 71) bu nokta patron otoritesini, paternalistik bir şekilde kendisini gösteren ve işçiler üzerinde psikanalitik bir gerileme ile çocuk baba ilişkisi altında düzenleme amacı güdülen bir otorite noktası olarak tanımlar. Tıpkı bir babanın çocuğundan beklediği gibi patron da işçiden koşulsuz, şartsız itaati ve çalışmayı beklemektedir. Öte yandan, modern kapitalist sistem içerisinde patronların yarattığı özerklik algısı ile otorite figürünün meşrulaştırılmaya çalışılmasından bahsedilmektedir. Patron işçiye belirli bir karar alanı tanımakta ve o alanda sorumluluk almasını sağlamaktadır. İşi yapmak ve yapmamak, işin yerini ve yapılışını belirlemek gibi kimi konularda özerkliğe sahip işçi, zamanla kendisini otoriteye itaat etmeyen ya da otoriteyi tanımayan birisi olarak hissedebilmektedir. Bu durumun perde arkası özerlik sistemi içerisinde otoriteyi tanımamak ya da onu tahtından indirmek değildir. Burada asıl nokta otoritenin her halükârda meşrulaşmasıdır. Kişi ister paternal otoriteye tabii olsun ister özerklik sistemi içerisinde yer alsın her iki koşulda da amaç otoritenin dikkatini çekmek ve onun varlığını sürdürmektir (Sennett, 2017: 140). Böylelikle kişi inancı ya da eylemi ne olursa olsun, neyin ve kimin iktidar alanı içerisinde bulunursa bulunsun mevcut duruma uyum sağlama eğilimi sergiler ve otoriteyi meşrulaştırır. Öyle ki, bireylerin bu eğilimi otoriteler tarafınca da gözlenen ve kimi koşullarda gücü sergilemek ya da elinde tutmak adına kullanılan bir hal almaktadır.

Gerek dini gerek siyasi gerek ise ekonomik çerçevede otorite figürleri uyguladıkları farklı metotlar ile mevcut konumları meşrulaştırmakta ve sağlamlaştırmaktadır. Greenberg, Pyszczynski ve Solomon (1986) tarafından ortaya atılan, insanların kendilerini ve toplumu anlamlandırma sürecini ölüm korkusu temelinde arayan "Dehşet Yönetimi Kuramı" (Terror Management Theory) kişi neden itaat eder sorusuna açıklama getirmeye çalışan kuramlardandır. Özellikle toplum belleğinde yer eden ve insanları ölüm korkusu ile yüzleştiren olaylarda bireylerin zoraki olarak algıladığı otoriteleri bile meşrulaştırma eğiliminde olduğu görülmüştür (Pyszczynski, 2004: 839; Cohen vd., 2004: 850). Çalışma yaşamında da bireylerin yaşamlarını idame ettirmelerine olanak sağlayan işlerini kaybetmemek adına işini sevme ve onlara bu işi sunan kişilere karşı minnet duyma eğilimlerinin dehşet yönetimi ile ilişkili olabileceği bildirilmektedir (McCabe ve Daly, 2018: 756). Jonas ve arkadaşları (2011: 2858) gerçekleştirdikleri bir çalışmada dehşet yönetimi yüksek çalışanların kurumu olumsuz değerlendiren söylemlere karşı olumsuz tutumları varken olumlu söylemlere karşı daha ılımlı bir yaklaşım

sergileme eğiliminde olduklarını bulgulamışlardır. Bu durumu ise bireylerin sadece maddi bir edim oluşturmak için değil aynı zamanda güvenlik arzusunu gerçekleştirmek için de kuruma ve işverene bağlılık sergileyebileceği şeklinde yorumlamışlardır. Bu hususta bireylerin ölüm korkusu noktasında tanrıya olan inançlarının artması (Davis, Juhl ve Routhledge, 2011: 99; Shults vd., 2018: 80) ile yaşamlarını idame ettirmelerine olanak sağlayan patronlarına bağlılıklarının artmasının benzerliği dikkat çekmekte. Bireylerin yüksek güç mesafesi algıladığı çalışma ortamlarında ast ve üstler arasındaki mesafe astlarda fikir ayrılığının getireceği işinden olma korkusunu tetikleyebilmektedir. Bu sebeple bireyler üstlerinden gelen emirlere itaat etmekte ve örgüt içerisinde uyumlu birisi olma eğilimindedir (Hofstede, 1980: 17). Literatürde yer alan tüm bu bilgiler mevcut araştırmanın ortaya çıkışına kaynaklık eden ‘‘Patronlar tanrısallaşılıyor mu?’’ sorusuna bir noktada açıklık getirmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bireylerin çeşitli sebepler ile itaat etmeleri ve bir otorite figürü arayışında olmaları tarihsel perspektifte birçok düşünür açısından derin incelemelere konu olmuş ve sosyolojik, antropolojik, psikolojik, ekonomik hatta dini açıklamaların ışığında anlam kazanmaya çalışmıştır. Bu çalışma ile de inanç sisteminin çıkış noktası sayılabilecek tanrının ya da tanrıların serüveni ile başlayıp modern din olarak nitelendirilebileceğimiz kapitalizmin yeni tanrıları olan patronların serüvenine değinmek ve ikisi arasındaki benzerlikleri sunmak amaçlanmıştır.

İçerisinde yer alan öznelere otoritelerini kazanma ve sürdürmeleri bakımından benzerlik taşıyan Antik Yunan, Nors ve Sümer mitolojisinin çalışma kapsamında incelenmesi ve bu mitolojik anlatılardaki tanrıların günümüz patronları ile hangi noktada bulduklarının saptanması ile ortaya çıkan bu çalışmada otoritenin bireyler üzerindeki etkilerini anlamak ve emek sürecinde zorlu şartlar altında yer alan işçi sınıfının sorunlarını anlama ve çözüm getirme noktasında literatüre genişletici bir etki sunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, bireylerin en temelde belirsizlikten ve onun doğurabileceği tehlikelerden korunmak amacıyla güdüsel bir biçimde itaat etmeye, kalabalıklar içerisinde anonimleşerek bireysel zarardan geri durmaya çalışmakta olduğu görülmüştür. Belirsizliğin ve riskin yoğun olduğu dönem ve toplumlarda başat bir otorite figürünün oluşması, bu figürlerin gücünü kolektif bir faydadan ziyade kendi çıkarları doğrultusunda kullanma eğiliminin ise arkaik bir öğreti olarak mitolojik tanrılardan kapitalist patronlara değin aktarıldığı sonucuna varılmıştır.

Tüm bunların ışığında ‘‘Patronlar tanrısallaşılıyor mu?’’ sorusundan hareketle ortaya çıkan, otoritenin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisi ile araştırma sorusuna bir açıklık getirmeye çalışan bu çalışmada günümüz kapitalist toplumlarında patronların otoritelerinin tanrıların otoritesi ile takipçilerinin itaat etme ve itaati sürdürme motivasyonlarından ötürü benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Otorite figürünün ve itaat edenin isteklerini yansıtmada önemli bilgiler içeren bu çalışmanın diğer araştırmacılar için farklı ve kapsamlı bir kaynak olduğu düşünülmektedir. Ek olarak, toplumsal düzen içerisinde çalışma ve sosyal yaşam alanlarında risk faktörlerini azaltmaya yönelik politikaların geliştirilmesi ve yönetsel kimliklerin tanrısallaşma eğiliminde kolektif faydanın ön planda tutulması yönünde bir bilinç oluşturulması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, T. (2014), Bir ideoloji taşıyıcısı olarak mit ve tragedya. *Yedi*, 11, s.1-16.
- Aiskhlyos. (2000), *Zincire Vurulmuş Prometheus*. (çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu). İstanbul:Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armstrong, K. (2014), *Mitlerin Kısa Tarihi*. (çev. Dilek Şendil). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bauman, Z. (1999), *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. (çev. Ümit Öktem). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bauman, Z. (2020), *Özgürlük*. (4. Baskı), (çev. Kübra Eren). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Braverman, H. (2008), *Emek ve Tekelci Sermaye*. (çev. Çiğdem Çıdamlı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Brizon, P. (1977), *Emeğin ve Emekçilerin Tarihi*. (çev. Cemal Süreya). Ankara: Onur Yayınları.
- Canetti, E. (2006), *Kitle ve iktidar*. (3. Basım) (çev. Gülşat Aygen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cohen, F., Solomon, S., Maxfield, M., Pyszczynski, T., & Greenberg, J. (2004), Fatal attraction: The effects of mortality salience on evaluations of charismatic, task-oriented, and relationship-oriented leaders. *Psychological Science*, 15, 846-851.
- Daniels, M. (2014), *Bir Nefeste Dünya Mitolojisi*. (çev. Pınar Üstel). İstanbul: Maya Yayıncılık.
- Engels, F. (1977), *Doğanın Diyalektiği*. (3. Baskı), (çev. Arif Gelen). Ankara: Sol Yayınları.
- Fleming, P. (2017), *Çalışmanın Mitolojisi: Kapitalizm Kendine Rağmen Nasıl Ayakta Kalıyor?* (çev. Ebru Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Freyer, H. (2018), *Sanayi Çağı*. (2. Baskı), (çev. Bedia Akarsu ve Hüseyin Batuhan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Freud, S. (2018), *Kültürdeki Huzursuzluk*. (2. Baskı), (çev. Elif Yıldırım). İstanbul: Oda Yayınları.
- Fromm, E. (1995), *Özgürlükten Kaçış*. (3. Baskı), (çev. Şemsa YeğİN). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Golding, W. (2012), *Sineklerin Tanrısı*. (11. Baskı), (çev. Mina Urgan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986), The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. In *Public Self And Private Self* (s.189-212). New York: Springer.
- Güvenç, B. (2015), *İnsan ve Kültür*. (13. Baskı). İstanbul: Boyut Yayınları.
- Hesiodos, H. (1977), *Theogonia-İşler ve Günler*. (çev. Sabahattin. Eyüboğlu ve Azra Erhat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hobbes, T. (1992), *Leviathan* (Çev. Semih Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Hofstede, G. (1980), Motivation, leadership, and organization: Do American theories apply abroad? *Organizational Dynamics*, Summer, 14-42.
- İlin, M., & Segal, E. (2014), *İnsan Nasıl İnsan Oldu?* (17. Baskı). (çev. Ahmet Zekerya). İstanbul: Say Yayınları.
- Jonas, E., Kauffeld, S., Sullivan, D., & Fritsche, I. (2011), Dedicate your life to the company! A terror management perspective on organizations. *Journal of Applied Social Psychology*, 41 (12), s.2858-2882.
- Jung, C. G. & Kerényi, C. (1993), *Science of Mythology: Essays on the Myth of the Divine Child and the Mysteries of Eleusis*. (9. Ed.). Princeton University Press.
- Kojeve, A. (2020), *Otorite Kavramı*. (çev. Murat Erşen). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Kramer, S. N. (1972), *Sumerian Mythology*. University of Pennsylvania Press.
- La Boetie, E. (2011), *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*. (3. Baskı). (çev. Mehmet Ali Ağaogulları) Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Lewin, R. (1998), *Modern İnsanın Kökeni*. (çev. Nazım Özüaydın). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Locke, J. (1997), *Political Essays*. (Ed. Mark Goldie), Cambridge University Press.
- Locke, J. (2002), *Two Treatises of Government*. Cambridge University Press.
- Malinowski, B. (1990), *Büyük Bilim ve Din*. (çev. Saadet Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- McCabe, S., & Daly, M. (2018), Work, Love and death-thought accessibility: A terror management investigation. *British Journal of Social Psychology*, 57 (4), s.754-772.
- Morford, M. P., & Lenardon, R. J. (2003), *Classical Mythology*. (7. Ed.). Oxford University Press.
- Orwell, G. (2014), *Hayvan Çiftliği*. (42. Baskı) (çev. Celal Üstel). İstanbul: Can Yayınları.
- Roman, L. & Roman, M. (2010), *Encyclopedia Of Greek And Roman Mythology*. Facts on File Printing.
- Rosenberg, D. (2003), *Dünya Mitolojisi: Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*. (3.Baskı).(çev.Koray Akten,Erdal Cengiz,Atıl Ulaş Cüce,Kudret Emiroğlu,Tuluğ Kenanoğlu,Tahir Kocayığit, Erhan Kuzhan, Bengü Odabaşı). Ankara: İmge Yayınevi.
- Pyszczynski, T. (2004), What are we so afraid of?: A terror management theory perspective on the politics of fear. *Social Research: An International Quarterly*, 71 (4), s.827-848.
- Rousseau, J. J. (1998), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (çev. Rasih Nuri İleri). İstanbul: Say Yayınları.
- Russell, B. (2002), *Batı Felsefesi Tarihi*. (çev. Muammer Sencer). İstanbul: Say Yayınları.

- Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2007), *Modern Psikoloji Tarihi*. (çev. Yasemin Aslay). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Sennett, R. (2012), *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. (6. Baskı). (çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2017), *Otorite*. (5. Baskı). (çev. Kamil Durand). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Shults, F. L., Lane, J. E., Wildman, W. J., Diallo, S., Lynch, C. J., & Gore, R. (2018), Modelling terror management theory: Computer simulations of the impact of mortality salience on religiosity. *Religion, Brain & Behavior*, 8 (1), s.77-100.
- Spinoza, B. (2011), *Ethica*. (çev. Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Subaşı, H. (2016), *Psikodrama ve Kadim Bilgelik*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Wood, E. M. (2003), *Kapitalizmin Kökeni*. (çev. Cevdet Aşkın). Ankara: Epos Yayınları.